

Sa studentima na terenskom radu, Novigrad u Istri, 1953; slijeva: Miro Križić, Milan Prelog, Radovan Ivančević, Vladimir Ukrainčik, Rastko Švalba (foto: N. Gattin)
 With students on a field trip in Novigrad, Istria (from left to right Miro Križić, Milan Prelog, Radovan Ivančević, Vladimir Ukrainčik, Rastko Švalba) (Photo: N. Gattin)

Riječ o Milanu Prelogu*

Cilj ove uvodne riječi nije cjelovit prikaz Prelogova znanstvenoistraživačkog rada niti značenja njegove djelatnosti na razvoju istraživačke djelatnosti povijesti umjetnosti u Hrvatskoj, nego samo nekoliko naznaka u tom smislu i otplata ponekog duga profesoru.

U hrvatskoj povijesti umjetnosti Prelog je zaorao duboke brazde na nekoliko dotad gotovo neobrađenih polja. Napisao je prvu modernu, znanstveno utemeljenu sintezu razvoja umjetnosti na tlu Hrvatske od prethistorije do danas, osnovao i razvio istraživanje srednjovjekovnih gradova i dao niz prijedloga teoriji likovnih umjetnosti i suvremenog urbanizma. O njegovu se znanstvenom radu mora pisati to više što su mnogi rezultati nepoznati, što nisu bili objavljeni na dostojan način niti su adekvatno recenzirani u svoje doba.

Usmjeravajući našu pažnju prvenstveno na ono što je Prelog ostvario u iniciranju razvoja i unapređenju povijesno-urbanističkih studija u Hrvatskoj samo u okviru Instituta, smatrali

* Ovaj tekst, koji ovdje objavljujemo s izmjenama i dopunama, bio je namijenjen 60-godišnjici života Milana Preloga, kao predgovor monografskom broju Radova u kojem su trebali biti objavljeni prilozi o Šipanu, kao primjer jednog cjelovitoga »regionalnog« pristupa prostoru u istraživanju i zaštiti. Nažalost, prikupljanje priloga se otešlo, tako da profesor nije dočeka objavljivanje tog broja.

smo da je prije svega potrebno objaviti zakašnjelu, ali neophodnu recenziju njegova promocijskog djela na tom području, monografije *Poreč, grad i spomenici*, bez koje je teško objasniti čitav razvoj strukture studija povijesti umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (prvog studija povijesti umjetnosti u Jugoslaviji, gdje je urbanizam zasebno predavao), kao razvoja istraživanja i zaštite povijesnih jezgri, ambijenata i čitavih regija u Hrvatskoj.

Cjelovitiji uvid u Prelogov doprinos i značenje za našu povijest umjetnosti, zaštitu spomenika i regionalno planiranje u kojem su kao aktivni činioci uključeni i povijesni ambijenti, moći će steći naša znanstvena i šira kulturna javnost, nadamo se uskoro, kada se objave sabrana Prelogova djela. Tek tada moći će njegov doprinos objektivno ocijeniti znanstvena i kulturna javnost Hrvatske i Jugoslavije. Osnovana je redakcija koja priprema kritičko izdanje Prelogovih spisa u nekoliko knjiga u izdavačkom projektu GZH.

Ovom prigodom podsjetit ćemo najsazetije na specifičan doprinos Milana Preloga teoriji i povijesti umjetnosti u Hrvatskoj, posebno teoriji i povijesti urbanizma. Objavljivanje monografije *Poreč, grad i spomenici* (1957)¹ znači prijelomni datum u istraživanju povijesnog urbanizma ne samo u Hrvatskoj već i u Jugoslaviji. Ova je knjiga iz nekoliko aspekata pionirski pothvat povijesno-urbanističkog istraživanja u nas, ali prvenstveno uvođenjem novih kriterija interpretacije i prezentacije stambene arhitekture i situiranjem povijesno-urbani-

stičke analize u regionalni kontekst. Uz izvanredno visok znanstveni domet i doprinos samim sadržajem, *Prelog je implicitno postavio novo »mjerilo« odnosa iscrpnosti i egzaktnosti informacija prema sažetosti interpretacije i sinteze.*

Prelogov način sažetog pisanja, gdje se rečenice nižu kao teze, a cjelina je izuzetno koncentrirana i zbita sinteza, prisiljava nas da njegovim tekstovima pristupimo na specifičan način: *u »Poreču« je svako poglavlje zapravo »knjiga u knjizi«.*

Svijest o ukorijenjenosti grada u prostorno-vremenske koordinate regije u kojoj se nalazi, zahtjev da »promatra život Poreča unutar historijskog razvoja njegove uže i šire okoline«, potakla je Preloga da u prvom poglavlju – »Poreč u historiji Istre« – ne samo ispiše pregled povijesti Istre (koji se u ovakvim prilikama obično ukratko kompilira) već da izvrši kompletnu reviziju i reinterpetaciju te povijesti na temelju samostalnog proučavanja izvora i dokumenata. Metodski bitno je poimanje međuzavisnosti povijesnih interpretacija i teorije umjetnosti. Suvremene teorijske pozicije s kojih Prelog polazi u razmatranje problema urbanizma i arhitekture, nisu se mogle uklopiti u zastarjele i pristrane nacionalističke povijesne teze pretežno talijanske historiografije, stoga ih je nužno morao podvrći kritici, naročito u etničkim pitanjima, odnosa slavenstva i romanstva u Istri.

Ako je poglavlje – knjiga, onda je adekvatno tomu i bilješka – znanstveni prilog. Tako je, naprimjer, samo jedna opsežnija bilješka ovog poglavlja, o »Rižanskoj skupštini« održanoj 804.

godine, bila tema zapaženog Prelogova referata na Kongresu historičara u Zagrebu 1952. godine.²

Specifično u Prelogovu pristupu povijesti jest *otkrivanje društveno-ekonomskih struktura kao realne podloge oblika i uvjeta života sredine, katkada čak u dijalektičkoj opoziciji s političko-povijesnim oznakama trenutka.* Pišući, recimo, o relativnoj upravno-političkoj autonomiji istarskih gradova (aristokracije u njima) u doba podložnosti Veneciji, Prelog dodaje »...međutim, tom liberalizmu nema traga na ekonomskom području«³, a tek se takvim sagledavanjem stanja moglo objasniti i postupno zamiranje velikih obalnih gradova nakon gubitka komunalne slobode i samostalnosti. Naprotiv, mali gradići unutrašnjosti, koji nisu živjeli od pomorstva i trgovine, bili su osuđeni na propast tek onda kada je definitivno dokinuta srednjovjekovna, feudalna organizacija ovoga ruralnog »zaleđa«: u toku industrijske revolucije 19. stoljeća. »Njihov nastanak i razvoj bili su povezani uz određene oblike ekonomsko-društvenog života. S nestankom tih oblika oni su izgubili ne samo svoju nekadanju ulogu u životu zemlje, nego i stvarnu funkciju grada kao živog organizma.«⁴ Ovu će tezu Prelog iscrpnije i literarno izvanredno sugestivno razraditi u studiji *Naselja koja umiru.*⁵ Znanstveno utemeljeno, trijezno ukazivanje na općevropske uzroke ekonomske krize malih gradića bilo je i ostalo neobično važno, jer se zamiranje istarskih gradića u kojima je pretežno hrvatsko stanovništvo do drugoga svjetskog rata tumačilo s »naše« strane često isključivo političkim razlozima

protunarodne talijanske politike, kao što se napuštanje malih gradova unutrašnjosti nakon rata, tumačilo od talijanskih autora također isključivo politički. U tom detalju iskazuje se ona karakteristična evropska distanca kojom Prelog promatra sve probleme nacionalne povijesti umjetnosti. Zbog širine kulturnog horizonta i svestranoga teorijskog poznavanja problema o kojima piše, u njegovim studijama stvari nikada ne dobijaju iskrivljen oblik – zbog pristranosti ili preuveličavanja – što često karakterizira pisanje onih kojima je kut gledanja prizeman, a obzorje usko.

I tako, iako autor u predgovoru izriječno kaže da nije pisao s namjerom da njegov tekst »postane sinteza historije, nego zato da se bolje naglase osnovne historijske komponente koje su određivale život istarskih gradova« – ovo poglavlje Prelogova *Poreča* upravo jest to: naša prava poslijeratna sinteza i suvremeno pisana rasprava o istarskoj povijesti u cjelini, od prethistorije do 20. stoljeća.

Međutim važnije od samoga povijesnog pregleda jest *značenje uvođenja principa regionalnog mjerila u urbanističkom istraživanju*. Promatrajući i tumačeći razvoj Poreča u okviru Istre, koja je primjer jasno omeđene regije u geografskom i povijesnom smislu, Prelog je primijenio metodu poštivanja organskog jedinstva i povezanosti gradova i zaleđa. Time je *pojam regionalnog uključen u arhitektonsko-urbanističko istraživanje znatno prije no što je postao općeprihvaćen u našoj sredini*.

U poglavlju »Razvoj grada«, osim što izlaže evoluciju urbanističke kompozicije grada od antike do danas, autor uklapa i interpretaciju razvoja stambene arhitekture u Poreču i u Istri općenito. Ovdje ističemo dva bitna novuma za razvoj naše povijesno-urbanističke literature: *ravnopravno tretiranje arhitektonskog prostora i plašta stambene arhitekture, a zatim iscrpnu analitičko-grafičku interpretaciju spomenika arhitektonskim snimcima*.

Prvo ističemo stoga što je i ono malo istraživača koji su uopće pisali o stambenoj arhitekturi najčešće primjenjivalo »fasadni pristup« i obično se ograničavalo na analizu kompozicije i detalja pročelja. A drugo, jer je u ovoj knjizi po prvi put – ne samo u Hrvatskoj nego i u jugoslavenskoj stručnoj literaturi – primijenjeno načelo da se svaki važniji stambeni objekt u gradu precizno arhitektonski snimi i iscrta u mjerilu (tlocrt, presjeci, nacrti). Ovdje započeta suradnja s prof. Mohorovičićem, njegovim suradnicima i studentima Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu, temelj je buduće suradnje na istraživačkim zadacima, interfakultetskom studiju, magisterijima i doktoratima.

U nacrtu fasada unose se ne samo stilski i reprezentativni detalji (skulpture i vijenci, okviri prozora i vrata) već i oblik svakog kvadra zida i broj crepova (»kanalica«) na krovu. Ovaj način nije bio rezultat isprazne pedanterije, već se takvom egzaktnom analizom, ziđa, naprimjer (proporcijom kvadra, širinom fuga), mogla razviti metoda datiranja spomenika, kao što je često tek na taj način bilo omogućeno jasno sagledavanje građevne povijesti spomenika i njihove pune likovne vrijednosti, što je bilo podloga valorizaciji. Ovakvim pristupom stambenoj arhitekturi praktički je dokinut tradicijski hijerarhijski odnos, po kojem je u prezentaciji spomenika nekoga grada apsolutno dominirala »monumentalna« arhitektura (sakralna, fortifikacijska, javna) na račun stambene.

U Prelogovoj monografiji uspostavljena je demokratska ravnoteža, pa je i najmanja pučka kućica našla svoje mjesto u kronologiji i tipologiji, te je prikazana podjednako »reprezentativno« (s obzirom na vizualnu dokumentaciju) kao i romanička palača porečkih kanonika, naprimjer.⁶ Po prvi put u nas, također, u monografiji o jednom gradu broj arhitektonskih

snimaka (desetak tlocrta grada i gradskih dijelova te oko stotinu arhitektonskih snimaka pojedinačnih objekata) našao se u ravnopravnom odnosu s fotografijama, i to u funkciji interpretacije, a ne kao puka dokumentacija. To nije bilo izuzetno samo u svoje vrijeme, pred tridesetak godina, već će ostati nedosegnuto i u mnogim djelima o arhitekturi do danas.⁷ Još uvijek se u nas objavljuju studije i knjige o stambenoj arhitekturi i urbanizmu koje se oslanjaju samo na tekst i, eventualno, fotografije bez ijednog tlocrta ili egzaktnog arhitektonskog snimka.

Ulazeći kreativno u interpretaciju pojedinih arhitektonskih objekata u Poreču, u poglavlju »Spomenici«, Prelog je cjelovito analizirao evoluciju arhitektonskog kompleksa Eufrazijeve bazilike, ali je obradio i skulpturu i mozaike, pišući u bilješkama često opsežne eksurse o važnim povijesno-umjetničkim problemima, kao, naprimjer, o podrijetlu dvojnih bazilika ili troapsidalnosti, o odnosu realizma i stilizacije u kasnoantičkoj umjetnosti itd.,⁸ a obradio je i umjetničke predmete unutar kompleksa bazilike.⁹ Primjer integralno obradenog spomenika u integralno interpretiranom gradu.

U analizi pojedinih stambenih objekata od romanike do 19. i 20. stoljeća, bilo je potrebno ne samo razviti metodu deskripcije već i samu terminologiju. Interpretacijom se uvijek nastojalo ocrtati rast objekata u vremenu, dešifrirati tragove mijena, pregradnji i dogradnji tako čestih u stambenoj arhitekturi. *Razvijajući kritički pristup elementima datacije na spomenicima stambene arhitekture, Prelog je ukazao i na specifično produženo trajanje povijesnih oblika u rustičnim sredinama, što onemogućava datiranje prema formalno-stilskim kriterijima, već zahtijeva kompleksniji pristup*.¹⁰ Konačno, *analizom arhitekture po blokovima (insulama), kao realnim organskim cjelinama urbanog prostora*, dat je prikaz stanja očuvanosti građevina i valorizacija kao polazište u određivanju mjera zaštite i obnove, održavanja i mogućih intervencija.

Važno tretiranje bloka kao »jedinice mjere« u istraživanju, konzerviranju i obnovi povijesnih urbanih jezgri, koja je ovdje inaugurirana, ne samo da nije izgubila na aktualnosti do danas nego je, nažalost, njezino nepriznavanje ili nedosljedno primjenjivanje u praksi zaštite i revitalizacije urbanih cjelina uzrok mnogih nesporazuma i promašaja.

Svojim prvim većim objavljenim djelom predstavlja se Milan Prelog svojstvenim nekabinetskim pristupom istraživanju. Time ne mislim samo na neposredni kontakt sa spomenicima na terenu, već na intenciju, jer se *istraživanje ne iscrpljuje samo sobom i ne zadovoljava znanstvenim sudom o spomenicima, već je potaknuto brigom za njihovu sudbinu (zaštita), a rezultat je namijenjen arhitektonsko-urbanističkoj praksi*. Ovakvim pristupom Prelog je nastavio tradiciju najboljih povjesničara umjetnosti, istraživača-konzervatora službe zaštite spomenika u Hrvatskoj, u kojoj se i sam s uspjehom okušao.¹¹ Kasnije, u Institutu za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, razvio je Prelog istraživačku djelatnost povijesti naselja u Hrvatskoj do ranije nezamislivih razmjera.

Poreč je pisan s namjerom »da posluži kao osnovna orijentacija pri stvaranju planova za obnovu i buduću izgradnju grada« (predgovor). Treba li posebno spomenuti da takva »osnovna orijentacija« i »podloga« u to doba nije bila napisana niti za jedan drugi grad u Hrvatskoj ili Jugoslaviji, a da je do danas još uvijek mnogi nemaju?

Zapravo, svaka studija objavljena posljednjih dvadesetak godina koja cjelovito obuhvaća graditeljsko nasljeđe nekog naselja u Hrvatskoj, vrednujući podjednako profanu i sakralnu arhitekturu, uklapajući ih u povijest naselja s ciljem da sačini sintezu razvoja u prostorno-vremenskim koordina-

tama regije – po nečemu je u vezi s Prelogovom djelatnošću. Nabrojali smo temeljne komponente ove Prelogove knjige upravo zato što je metoda – ovdje uzorno primijenjena – postala normativna za rad i omogućila dalji razvoj obrade urbanog nasljeđa u Hrvatskoj u grupnim i samostalnim istraživanjima Prelogovih suradnika na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta i u Institutu za povijest umjetnosti u Zagrebu. Metodom koju je Prelog i eksplicitno prikazao u studiji o Cresu,¹² na njegovu je inicijativu obraden unutar programa Instituta golem broj spomenika arhitekture (više od 3.000) i imponzantan niz gradova i naselja (pedesetak) Hrvatske. Sve je to sabrano u oko 10.000 kartica tekstualnih analiza, popraćenih s više od 3.000 arhitektonskih snimaka i 9.000 fotografija.

Kompletna ova građa pohranjena je u arhivu Instituta i samo manjim dijelom dosad objavljena.¹³ Najmonumentalniji je pothvat nesumnjivo bio Dubrovnik, objavljen u prvom broju »Radova Instituta za povijest umjetnosti«. Čitav je grad arhitektonski snimljen u razini prizemlja objekata do u najsitnije detalje (ucrtavanjem svakog prolaza i proboja u zidu, svakog kamenoga grla cisterne, pila za vodu ili zidnog ormara).¹⁴

Na temelju tih istraživačkih radova rastao je i slijedio ih je niz cjelovitih kritičkih studija suradnika, magisterija i doktora. Sam Prelog je međutim svu tu novu obradenu građu inkorporirao kao »podlogu« elaboratima zaštite sredine unutar regionalnog planiranja: u projektima za Istru, južni i gornji Jadran.¹⁵ U karte, koje su integralni dio tih projekata, unesene su osim urbanih, poluurbanih i ruralnih aglomeracija i tisuće pojedinačnih spomenika rasutih po terenu (kapelica i crkava, značajnijih gospodarskih objekata, skulptura itd.).

Konačno, na temelju golemog broja podataka, kontinuiranog kontakta sa spomenicima, analize povijesnih izvora i praćenja razvoja povijesti i teorije urbanizma u svijetu, Prelog je, na višoj razini, pripremao drugu veliku sintezu: *Srednjovjekovni grad na istočnoj obali Jadrana*.¹⁶

Ovo Prelogovo djelo, koje, nažalost, nije dovršeno, značilo bi u povijesti urbanističkog istraživanja u nas nesumnjivo podjednako prijeloman datum, kao što je to pred tri desetljeća za monografsku obradu gradova bila knjiga o Poreču.

Međutim mislim da korijen sve te djelatnosti moramo potražiti u Prelogovu teorijskom stvaranju. Samo se širinom i temeljitošću znanstvene spreme i misaonošću teoretičara može objasniti izuzetna sposobnost autora da golem broj egzaktnih činjenica i detalja poveže u veliku, jasnu i preglednu cjelinu. Ali time ujedno dotičemo važno, čini mi se, pitanje značenja »usmene predaje« u visokoškolskoj nastavi i odnosa prema pisanom tekstu. Prelog je naime nesrazmjerno malo objavljivao u usporedbi s onim koliko je aktivno djelovao i sudjelovao, stvarno i neposredno utjecao na razvoj istraživanja nacionalne povijesti umjetnosti i umjetničke baštine u Hrvatskoj, oblikujući generacije povjesničara umjetnosti svojim predavanjima i kao mentor magisterijandima i doktorandima,¹⁷ te, konačno, potičući ih njemu svojstvenim teorijskim »ćaskanjima« i nezanim razgovorima na Odsjeku i Institutu, koje je uvijek i rado vodio.¹⁸

Među Prelogovim objavljenim radovima dva su teksta fundamentalna: doktorska disertacija i *Pregled razvoja umjetnosti u Hrvatskoj*.¹⁹ Zapravo, ni disertacija nije nikada u cijelosti objavljena, već samo rezime njezina prvog dijela.²⁰

Kao što je to svojedobno (1930) bio učinio Lj. Karaman, Prelog ovdje raščističava s brojnim tezama i teorijama o predromaničkoj umjetnosti u Dalmaciji, uključujući sve što je u međuvremenu o tom problemu pisano, i priklanja se Dyggveovoj tezi o dominantnom značenju tradicije antike u formiranju

Prof. M. Prelog u raspravi s dr. Ljubom Karamanom na proslavi Karamanova 75. rođendana
Professor Prelog in animated conversation with dr. Ljubo Karaman at the celebration of dr. Karaman's 75 birthday

Na otvorenju izložbe »Umjetnost na tlu Jugoslavije« u Parizu, 1971. Profesor Milan Prelog u društvu s francuskim predsjednikom M. Couveom de Murvilleom
Paris, 1971. opening of the exhibition »Art on the territory of Yugoslavia« (Professor Prelog with French president M. Couve de Murville)

predromaničke umjetnosti. Teza kontinuiteta dakle, nasuprot Karamanovoj tezi »reza« između dvaju sukcesivnih povijesno-umjetničkih razdoblja (kasnoantičkog i predromaničkog). Ali nasuprot Dyggveovoj metodi kompariranja i formalnih analogija, njegovu statičkom pristupu ili, u najboljem slučaju, linearnom razvoju oblika, *Prelog interpretira proces dinamički i razvija dijalektičku tezu o »pasivnoj i aktivnoj negaciji Antike«, o »trošenju« antikne baštine u razdoblju predromanike i njezinoj kreativnoj preradi – »skoku« u novu kvalitetu – pojavom romanike. Unutar širokog pojma antike Prelog je također jasnije razlučio i akcentuirao kasnoantičku i ranobizantsku komponentu.*

Već sam izbor teme disertacije iskazuje Prelogovo opredjeljenje za teoriju umjetnosti i probleme sinteze, pa je nužno morao odrediti svoje stajalište i prema prvom velikom »majstoru sinteze« u hrvatskoj povijesti umjetnosti – Ljubi Karamanu.²¹ Razdoblje ranosrednjovjekovne umjetnosti u Dalmaciji bilo je i ostatak će kamen kušnje teoretičara i povjesničara umjetnosti, jer je interpretacija predromanike jedan od onih problema u kojem se sabiru i određuju neka od najvažnijih pitanja likovnih umjetnosti svih evropskih naroda. Ali značenje Prelogove disertacije nije samo u odgovorima koje nudi na ta konkretna pitanja već, mnogo šire i općenitije, u metodološkome modelu koji primjenjuje.

Stoga se u nizu priloga i napisa mlađih povjesničara umjetnosti dinamički pristup razvoju i primjena pojmova pasivne i aktivne negacije, koje je u povijesti umjetnosti reinterpretirao Prelog, javljaju u interpretaciji drugih razdoblja, drugih problema, pa i suvremenih likovnih umjetnika ili djela, dokazujući u praksi da ih možemo smatrati kategorijalnim pojmovima, koji nadilaze okvire predromanike, na kojoj ih je razvio Prelog.

Pregled razvoja umjetnosti u Hrvatskoj obuhvaća raspon od prethistorije do 20. stoljeća.²² Ovaj majstorski sročeni tekst zapravo je knjiga (kakva do danas još nije objavljena), a nikada neće biti jasno zašto kao knjiga nije i objavljena.²³ *Pregled* je ne samo prvo takvo autorsko djelo u hrvatskoj likovnoj historiografiji – po vremenskom rasponu koji obrađuje, što je inače obično podijeljeno među više stručnjaka za pojedina stilska razdoblja – nego i prvo djelo koje zaista znači sintezu i teorijski novu, suvislu i sustavnu interpretaciju, a ne puko enciklopedističko nizanje činjenica i spomenika, povezanih kompilacijom postojećih interpretacija. Podjednako izvoran kada piše o predromaničarima ili o tipološkom dualizmu srednjovjekovnih crkava u obalnim komunama i u zaleđu, kao i kada definira ekspresionistički trenutak moderne hrvatske umjetnosti vezan uz teatarsku trojku Krleža-Gavella-Babić, Prelog je ovim djelom postavio okosnicu svakoj budućoj sintezi.

Izbor značajnih Prelogovih teorijskih tekstova s područja urbanizma sabran je u knjizi *Prostor – vrijeme*²⁴ i podijeljen u dva tematska kruga: »Jadranske teme«, u kojima dominira problem odnosa »starog i novog«, i »Urbanističke teme«, o problemima suvremenoga grada uopće. Prateći i sažimajući suvereno gotovo nepreglednu suvremenu literaturu o problemima urbanizma, gdje se stječu najrazličitije discipline – sociologija, ekonomija, ekologija i dr. – Prelog zauzima uvijek trijezno i sociološki utemeljeno stajalište. Objektivnost znanstvenika, koja ipak nikada nije bez emotivne obojenosti i progresivne usmjerenosti, te se naslov jedne od studija *Urbanizam-humanizam-demokracija* može ispisati kao autorovo geslo i intencija ujedno. Iz tako široko koncipiranog pristupa urbanističkim problemima logično je potekla i Prelogova praktička suradnja s urbanistima i sociolozima, te mentorstvo u izradi sociološko-urbanističkih i projektantskih, arhitekton-

sko-urbnističkih magisterija i doktorata.²⁵ Teoretski najosebujnija, a na temelju najsuvremenijih postavki, jest studija *Grad kao umjetničko djelo*, koja bi zahtijevala posebnu recenziju.²⁶

Ovaj zapis nije pokušaj cjelovitog prikaza Prelogova rada, već ukazuje samo na neke autorove doprinose našoj sredini, ograničavajući se prvenstveno na urbanističko područje. Možemo međutim spomenuti pojedine priloge povijesti umjetnosti u Hrvatskoj koji, iako često maleni opsegom, obično zadiru u ključne probleme. Tako je studija *Dva nova putta Jurja Dalmatinca*, dodajući dvije male skulpture Jurjevu velikom opusu, značila zapravo prekretnicu u interpretaciji renesansne komponente u formiranju našeg majstora, koji je pretežno bio klasificiran kao kasni gotičar. Posebno bi trebalo istaknuti Prelogov udio u velikim izložbama »Minijatura u Jugoslaviji« (MUO Zagreb) ili »Umjetnost na tlu Jugoslavije« u Parizu, gdje je također pisao sintezne preglede umjetnosti u Hrvatskoj.²⁷

Prelog je, naravno, objavio još niz studija, monografiju *Eufrazijeva bazilika u Poreču*,²⁸ knjigu *Romanika na tlu Jugoslavije*²⁹ i niz drugih radova, ali sve su to kapi u moru njegovog glavnog, neobjavljenog djela: u Prelogovoj se ostavštini naime nalazi oko tisuću stranica neobjavljenih tekstova i bilježaka za njegovu sintezu *Srednjovjekovni grad na Jadranu*, na kojoj je radio posljednjih desetak godina. Upozoravajući jednom davno na potrebu i nužnost nastave povijesti umjetnosti u školama i razvijanje odnosa mlade generacije prema prostoru u kojem živi, pišući o sudbini spomenika kulture, Prelog je upozorio da nam se bez toga nastojanja i razvijanja spoznaje i kulta spomenika lako može dogoditi da naša bogata spomenička »baština ostane bez baštinka« (što se, naravno, i događa; dovoljno je podsjetiti na Salonu ili Vis).

Ne smijemo propustiti da u ovome sažetom pregledu ne upozorimo na *Umjetničku topografiju Hrvatske*, jer je pokretanje i organizacija rada na tom zadatku jedan od posljednjih velikih znanstvenih pothvata profesora Milana Preloga. Nadasve svjestan »nacionalnog značenja« umjetničke topografije spomenika za kulturni identitet jednog naroda, profesor Prelog je na Odjelu za povijest umjetnosti Instituta za povijesne znanosti 1982. godine formirao interdisciplinarnu ekipu suradnika s kojom je realizirao projekt *Umjetnička topografija Hrvatske – izrada modela* na primjeru grada Koprivnice. U republikim razmjerima to je istraživanje uvršteno u kategoriju izrazitih prioriteta i financirano posebnim sredstvima SIZ-a znanosti SRH (1982–1984). Uspostavljanjem »modela« umjetničke topografije znanstvena obrada naše umjetničke baštine, osim dokumentarne obrade spomenika, monografske i sintezne metode, obogaćena je za jedan novi metodski pristup, koji je našoj nacionalnoj povijesti umjetnosti bitno nedostajao. Razvoj umjetničke topografije Hrvatske kao posebne znanstvene discipline, kako ju je profesor Prelog na primjeru topografije Koprivnice utemeljio, neće samo proširiti spomeničke »inventare« nego i pokazati koliko je prostor naše zemlje zapravo ispunjen umjetničkim djelima svih vrsta i svih razdoblja. A Prelogova davno inaugurirana teza da je »samo mjesto, kad je riječ o naseljima, svojevrsan umjetnički spomenik« dobila je u umjetničkoj topografiji najvjerodostojniju potvrdu. Već 1985. godine razrađen je »metodski model« i objavljen u Radovima Instituta,³⁰ dok su integralni znanstveni rezultati topografije Koprivnice sabrani u monografiji *Koprivnica – grad i spomenici* (1986).³¹ Ono što, nažalost, Prelog više nije dospio provesti bila je stručna rasprava o ponuđenom »metodskom modelu« od koje je očekivao daljnju razradu i operacionalizaciju znanstvene topografske metode. Uz tradicionalne

Na obilasku Medvedgrada s konzervatorima u vrijeme restauracije 1986 (lijevo od prof. Milana Preloga je Drago Miletić)
Visiting Medvedgrad with conservators during restoration (left from Professor Prelog is Drago Miletić), 1986.

Prof. Milan Prelog otvara izložbu »SOS za baštinu«, Centar za kulturu i informacije, Galerija Forum, Zagreb, 1977.
Professor Prelog opening the exhibition »SOS for our Heritage« in the Culture and Information Center, Forum Gallery Zagreb, 1977.

elemente evidencije spomenika Prelog u topografiju uvodi suvremeno kritičko vrednovanje grada prema kriteriju »spomeničkih« i »ambijentalnih« vrijednosti. Čini se ipak da najbitniju novost ove metode predstavlja izbor pojedinih primjera graditeljskog nasljeđa prema kriteriju njihova svjedočenja o razvoju urbanog života nekoga grada, bez obzira na njihove »estetske« vrijednosti. Vrijeme će pokazati u kojoj je mjeri Prelogova metoda odgovorila suvremenim integrativnim potrebama znanosti, prakse čuvanja i zaštite i popularizacije umjetničke baštine.

I kao što je Prelogov opus rastao od monografije jednoga grada prema sintezi povijesti srednjovjekovnih gradova na čitavoj istočnojadranskoj obali, tako se proporcionalno povećavao broj suradnika, jer je kao profesor i dugogodišnji direktor Instituta Prelog uvijek poticao i omogućavao da se uza nj razvijaju brojni novi istraživači. Osim na Fakultetu i Institutu

oni danas rade i u nizu drugih ustanova i organizacija. Termin »Prelogova škola«, koji se zasad samo kuloarski čuje, postat će jednog dana, iz povijesne perspektive, nedvojbeno činjenica. Ako se u pristupu i stilu autora koji se sami ubrajaju u tu grupu ili koje mi ubrajamo poznavajući putanju njihova razvoja, ne osjeća koherentnost ni uniformnost, to je možda jedna od najbitnijih karakteristika »škole«: značenje Prelogova djelovanja i utjecaja uvijek je bilo samo u poticanju, bez namećanja.

Mi se nadamo da Prelogova baština – ono što je radio i objavio kao i ono što je ostalo neobjavljeno, ono što je bio kao znanstvenik i čovjek i kako je djelovao u našoj sredini – neće ostati bez baštinika. Samo u tom slučaju dobit će njegov život i rad svoj puni smisao, a mi ćemo dokazati da smo znali iskoristiti privilegij što smo živjeli uz njega i radili s njime.

Radovan Ivančević

Bilješke

1
M. PRELOG, *Poreč – grad i spomenici*, Beograd, 1957, 200 str., 324 sl. (résumé i index na francuskom). Knjiga nikada nije bila stručno recenzirana, pa stoga to činimo ovom prilikom. Treba međutim reći da u svoje vrijeme nije u potpunosti niti moglo biti sagledano njezino pravo značenje.

2
Kongres historičara, Zagreb, 1952. M. PRELOG, *Poreč...*, bilj. 17 i 18, str. 20 i 21.

3
Nav. dj., str. 23, bilj. 24.

4
Nav. dj., str. 16.

5
»Urbs«, Split, 1958.

6
Vidi kuću u Zagrebačkoj ulici na sl. 307, str. 177, i kanoničku palaču na sl. 244, str. 132.

7
Vidi s tih pozicija kritiku odnosa arhitektonskih snimaka i fotografija u Enciklopediji likovnih umjetnosti: R. IVANČEVIĆ, *Povodom likovne enciklopedije I-IV*, *Život umjetnosti*, 3/4, 1967, str. 136-142.

8
Nav. dj., bilj. 27, 30, 37 na str. 186, 187, 188.

9
Nav. dj., bilj. 40, str. 188-189.

10
Nav. dj., str. 57-58.

11
Kao direktor Konzervatorskog zavoda SRH u Zagrebu od 1951. do 1953.

12
M. PRELOG, *Cres, građevni razvoj jednog malog, starog grada*, Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti, br. 4, Zagreb, 1963, str. 4-8. Veliki broj podataka – na temelju iscrpne analize svakoga pojedinog objekta u gradu, arhitektonskih snimanja i fotografiranja – sabire se u grafičke znakove i prezentira u četiri karte grada (po visini izgradnje i stanju očuvanosti, po vremenu gradnje i valorizaciji).

13
Najveće cjeline obuhvaćene su u šest magisterija i četiri doktorata.

14
M. PRELOG, *Dubrovnik*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti (IPU) u Zagrebu, 1-2, str. 3-4, i zaseban Prilog s arhitektonskim snimcima. Na istome mjestu objavila je N. Grujić iscrpan prikaz metoda istraživanja koje se primjenjuju i putove njihova razvoja. Metode istraživanja starih urbanih aglomeracija, str. 7-11. Iako se u tekstu govori impersonalno o Institutu, svi tekstualni dokumenti koji se citiraju kao dosad objavljeni rezultati, također bez autorstva, dio su Prelogove bibliografije jer je on pisao magistralne sinteze i redigirao cjelinu (usporedi bilješku 1, str. 9 njezina teksta i bibliografiju M. Preloga u ovom broju Radova).

15
Vidi: *Bibliografija M. Preloga (1951-1988)*, objavljena u ovom broju Radova IPU.

16
Nažalost, u njegovoj ostavštini nađeno je samo nepregledno mnoštvo bilježaka i fragmenata rukopisa od nekoliko stotina kartica. Studija

Jadranska obala: prostor i vrijeme, *Život umjetnosti*, br. 5/1967, sadrži koncept te neostvarene sinteze.

17
Dvadeset jedan magisterij i petnaest doktorata.

18
Značenje ovog utjecaja nikada se neće moći dokazati dogmatičarima pisane riječi koji i danas (u eri zapisa riječi na magnetskoj traci) pedantno odražavaju tradicionalnu gutenbergovsku hijerarhiju i priznaju apsolutnu dominaciju pisane riječi, držeći se grčevito kvantitativnog, proizvodno-potrošačkog američkog slogana »publish or perish«. Ali za sve one koji misle da je »rečenica riječima IZREČENA ili napisana misao«, i da je težište na tome da bude MISAO, a ne da bude napisa-na, spoznat će ravnopravno značenje i ove Prelogove djelatnosti.

19
M. PRELOG, *Između antike i romanike, prilog analizi historijskog položaja »predromaničke« arhitekture u Dalmaciji*, Peristil, 1, Zagreb, 1954, str. 5-14; ISTI, *Pregled razvoja umjetnosti u Hrvatskoj*, separat iz Enciklopedije Jugoslavije, sv. IV, Zagreb, 1960, str. 88-119 (pod natuknicom »Hrvati – Umjetnost«).

20
Naslov disertacije glasi *Prilog analizi razvoja srednjovjekovne umjetnosti u Dalmaciji*. Obuhvaća 143 str., a obranjena je na Sveučilištu u Zagrebu 1951. godine. Nažalost, rukopis disertacije, unatoč svim pokušajima, nije dosad nađen. Poznavajući autorovu akribiju i samokritičnost, može se samo pretpostaviti da ga je povukao u namjeri da redigira, ažurira i kompletira tekst.

21
Osim disertacije, o tome vidi raspravu *Problem valorizacije u historiji umjetnosti naše zemlje*, *Život umjetnosti*, 1/1966, str. 5-14.

22
Vidi bilj. 20.

23
Dijeleći sudbinu mnogih tekstova koji se klasificiraju po mjestu i načinu objavljivanja – umjesto po sadržaju i značenju – ova se studija razvoja umjetnosti na tlu Hrvatske u stručnom žargonu naziva »enciklopedijski članak«, dok su, naprotiv, predgovori od nekoliko stranica u reprezentativnim povijesno-umjetničkim slikovnicama tretirani u bibliografijama njihovih autora kao »knjige« i »monografije«.

24
M. PRELOG, *Prostor – vrijeme*, Zagreb, 1973, 120 str., 50 sl.

25
Prelog je od 1965. do 1974. u Institutu za društvena istraživanja vodio Odjel za urbanizam, te pokrenuo i sudjelovao u izradi niza istraživačkih projekata.

26
Život umjetnosti, 22-23/1975, str. 5-21.

27
Trebalo bi dodati još niz ostvarenja Instituta koje je Prelog inicirao, vodio, pisao tekstove, redigirao. Tako, naprimjer: prostorni plan »Bi-logora« (1975) općine Slavonski Brod i općine Požega; velike izložbe Instituta za povijest umjetnosti, kao što je bila »Dubrovnik« u School of Architecture and Urban Planning u Princeton University (1971) te 1977. u Dubrovniku; »Juraj Matejev Dalmatinac« u Šibeniku (1975); »SOS za baštinu« – Ston, Zagreb, Trogir, Zadar, Salona (1976), za koju je Institut iste godine dobio Nagradu grada Zagreba.

28
M. PRELOG, *Eufrazijeva bazilika u Poreču*, Zagreb, Udruženi izdavači, 1986.

29
M. PRELOG, *Romanika*, serija »Umjetnost na tlu Jugoslavije«, Beograd, Jugoslavija, 1984.

30
M. PRELOG, M. FISCHER, M. PLANIĆ-LONČARIĆ, *Umjetnička topografija Hrvatske – model: Koprivnica*, Radovi IPU, 9, 1985, Zagreb, str. 7-23.

31
Koprivnica – grad i spomenici, Zagreb, Odjel za povijest umjetnosti Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 1986.